

УДК 82.09:82-32

ПСИХОПОЕТИКА АРХЕТИПНОГО МОТИВУ ДОРОГИ У МАЛІЙ ПРОЗІ В. ФОЛКНЕРА

Ситник О.В.

Хмельницький національний університет

Дана наукова розвідка присвячена дослідженню психопоетикальної площини актуалізації архетипного мотиву дороги у малій прозі В. Фолкнера. З'ясовано, що в силу специфічного об'єкта зображення у творах американського письменника провідна роль відводиться хронотопному мотиву дороги. Проведено герменевтичний аналіз та психоаналіз низки яскравих та показових з позицій заявленої теми новел. Простежено специфіку реалізації індивідуально-авторських варіантів архетипного мотиву дороги. Доведено, що даний мотив у новелах В. Фолкнера наділений рядом концептуальних ознак. Зроблено висновок, що концепт дороги автор презентує на сторінках своїх творів і як реальний фізичний об'єкт, і як суб'єкт, через який розкривається внутрішній світ людини, система її духовних цінностей та актуальні психологічні реалії.

Ключові слова: мала проза, новела, мотив, дорога, архетипний, психологічний, внутрішній світ.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Аналіз системи і структури мотивів авторського художнього тексту, дослідження ролі окремого мотиву чи знакових мотивних комплексів у складі конкретного літературного твору – популярний та продуктивний вектор сучасних літературознавчих розвідок. Поряд з тим, поняття мотиву відноситься до числа дискусійних теоретичних концептів. У вітчизняному літературознавстві свого часу розроблялись різноманітні трактування феномену та досліджувались різні аспекти функціонування мотивів у художньому тексті (О. Веселовський, В. Пропп, І. Силантьєв, Б. Томашевський, О. Фрейденберг і т.д.). Власне теорія мотиву еволюціонувала і формувалась паралельно із поетикою сюжету. Так О.М. Веселовський у своїй класичній праці «Поетика сюжетів» розглядає сюжет як «комбінацію мотивів»: «Під сюжетом я розумію тему, в якій снуються різні положення-мотиви», – тоді як саме поняття мотиву вчений детермінує як «найпростішу одиницю розповіді» [2, с. 305]. У текстах традиціоналістської поетики мотиви притягуються до образу персонажа, групуються навколо нього, що зумовлено невіддільністю персонажа від сюжету. Проте в літературі ХХ століття функціональне значення мотиву принципово змінюється у зв'язку з тим, що образ персонажа стає самоцінним, менше залежним від сюжету та обставин. А мотив зміщується із сфери сюжетних реалізацій у параметри образу. Як вдало зауважує з цього приводу О.В. Кеба, «мотив «спрацьовує» вже не тільки у відносно вузькій сфері сюжетності, що блискуче було розглянуто О.М. Веселовським, а поширює свою дію практично на всі рівні змістовно-формальної цілісності художнього тексту» [5, с. 140]. Відтак, епоха модернізму приносить нові можливості та прийоми використання вже відомих мотивів та усталених мотивних комплексів. Дія у художніх творах цього часу організовується завдяки наскрізній мотивиці. Відтепер між мотивами реалізуються не причинно-наслідкові зв'язки, що відображають розвиток характерів та подій, а кумулятивні (принцип нанизання, накопичення). Наразі ідеї стійкості, повторюваності, цілісності мотиву і стали визначальними

для розвитку його «новітньої» теорії. Таку ключову якість мотиву як рекурентність свого часу акцентував Б.М. Гаспаров: «у ролі мотиву може виступати будь-який феномен, будь-яка смислова «пляма» – подія, риса характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, сказане слово, фарба, звук і т.д.; єдине, що визначає мотив, – це його репродукція в тексті, так що на відміну від традиційної сюжетної оповіді, де наперед більш чи менш визначено, що можна вважати дискретними компонентами («персонажами» чи «подіями»), тут не існує заданого «алфавіту» – він формується безпосередньо в розгортанні структури і через структуру» [3, с. 30-31].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Творчість Вільяма Фолкнера є досить показовою у цьому плані. На сторінках його Йокнапатофської саги в силу специфічного об'єкта зображення – глибинні пласти психіки людини, яка знаходиться в складних суперечностях із собою, суспільством, природою, культурою – вирує важкий хаос, сильно розхитані ті «скрепи», що зазвичай об'єднують художній твір у певну систему. Тому, як вдало зазначає у своєму дослідженні поетики мотиву у романах американського письменника А.І. Миколайчук, «важливим чинником цілісності й естетичної ефективності художньої системи Фолкнера є застосування особливої наратологічної стратегії, в якій визначальна роль відводиться мотиву, що набуває значення структурно-функціональної доміанти» [8, с. 1]. З-поміж усього колосального розмаїття доміантних мотивів та знакових мотивних комплексів у малій прозі американського письменника виділимо хронотопний мотив дороги.

Постановка завдання даної розвідки – дослідити специфіку актуалізації архетипного мотиву дороги у психологічній новелістиці В. Фолкнера.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто наголосити, що мотив дороги є архетипним (К. Юнг), універсальним мотивом у художній літературі, а його звучання спектрально широким та різноманітним. Образ дороги реалізує сутнісні для людства концептуальні уявлення про час та простір, рух та переміщення, диференціацію світу на «свій-чужий». Поряд з тим, це старо-

давній образ-символ життєвого шляху та різноманітних випробувань, духовних мандрів, пошуку та сподівань. Про значущість мотиву дороги свого часу говорив М.М. Бахтін: «рідко який твір обходиться без тих чи інших варіацій мотиву дороги, а більшість творів власне побудовано на хронотопі дороги та мандрівних зустрічей і пригод» [1, с. 248]. Трансформаційні інтенції модернізму змінюють традиційну функцію мотиву дороги, як структуротвірного сюжетного елементу, наділяючи його концептуально новим значенням стрижня, навколо якого відбувається нанизування сенсів: філософських, психологічних, сакральних. Спроекований у суб'єктивно-індивідуальну площину він обростає новими варіаціями звучання та тлумачення.

Концептуально важливий мотив дороги для В. Фолкнера, оскільки письменник актуалізує його варіанти чи не в кожній новелі. Дорожно-будівельними роботами займається наречений місс Емілі («Троянда для Емілі»); у силу певних життєвих обставин у дорозі опиняються герої новел «Два солдати», «Не загине», «Перемога», «Підпал», «Сухий вересень», «Німфолепсія», «Дельта восени», «Містраль»; комівояжер Ретліф, персонаж-наратор, від імені якого ведеться оповідь у новелах «Волосся», «Крапчасті коні», «Мідний кентавр», «Полювання на ведмеда», за родом своєї діяльності «живе» в дорозі від одного містечка до іншого; смертельно небезпечний шлях долає загін солдатів у «Западині»; для індіанців племені чикесо, які переслідують негра-втікача у «Червоному листі», дорога – частина ритуалу жертвоприношення; а для служниці Ненсі з новели «Коли настає ніч» стежина, що веде додому через рів, – це пряма дорога до смерті.

У Фолкнеровому романі у новелах «Зійди, Мойсею» (який українські читачі побачили у форматі збірки новел під назвою «Домашнє вогнище») мотив дороги у цілому «звучить», як елегія за незайманою природою та людською потребою у чистих гармонійних міжособистісних стосунках. І повною мірою розкривається у новелі «Ведмідь». Це одна з історій із життя тоді ще зовсім юного Айка Маккасліна – центрального персонажа циклу новел, що тяжіють до онтологічної та філософської проблематики. «Цей твір символічний, – цитує самого автора Д. Затонський у своїй передмові до україномовної збірки Фолкнерових новел «Червоне листя». – Це історія не тільки хлопчика, а й кожної людської істоти, яка виростає, щоб ставити на герць із землею, зі світом. Ведмідь уособлює собою не зло, а процес старіння... Хлопчик дізнається від цього ведмеда не про ведмедів – він дізнається про світ, про людину. Про мужність, про милосердя, про відповідальність» [4, с. 9]. Концепт дороги постає у новелі у максимально сконцентрованому вигляді, не лише як структуротворююча вісь тексту, як провідний архетипний мотив, варіантом якого є подорож із міста «небитим шляхом» у «текучу глушину, – дрімотну, глуху, присмеркову», як здавалося юному Айку, «на щорічне побачення з тим ведмедем, якого й не збираються вбивати» [10, с. 147]. Використовуючи містку часо-просторову метафору, письменник головним чином зосереджується на символічному значенні дороги як потоку

життя, що акумулює в собі глибинні першооснови екзистенції – природу, побут, людську працю, міжособистісні стосунки і саму людину та її внутрішній світ. Власне і драматична акція мисливських ловів переноситься у світ душевних переживань головного персонажа. Тоді як у художньому втіленні мотиву дороги превалює деталізоване зображення не пейзажних картин, а емоцій, почуттів, психіки. Відтак, твір виглядає об'єктивним психологічним дослідженням, створює панорамну картину душевної біографії протагоніста, витворюючи хитросплетіння авторського задуму.

Людина у малій прозі В. Фолкнера – завжди у дорозі, завжди у пошуку: себе, істини, сенсу буття, шлях до чого непростий і звивистий – через самопізнання, осягнення добра і зла, прозріння і розчарування, тобто постійну й напружену роботу душі. Тому і хронотопний мотив дороги у його художньому світі стає яскравим символом, наскрізною метафорою, яка несе на собі глибоке смислове навантаження і працює на відтворення внутрішніх психологічних та духовних процесів особистості. Як акцентує О.В. Кулешова, «вивчаючи людину, Фолкнер широко використовує природні тропи. Вони допомагають автору при описі зовнішності, внутрішніх, глибинних переживань, метань та боротьби духу» [6, с. 31]. Зокрема, величезною психологічною енергією наділений часо-просторовий мотив дороги у фолкнерівській новелі «Дельта восени», де на фоні глобальних загальнолюдських проблем та жагучих питань сучасності проступає душевна туга і смуток головного героя за тими днями, коли, «вони приїздили у фургонах <...> молоді тоді, вони могли цілу ніч і цілий день їхати під тим проливним дощем, спати, загорнувшись у мокрі укривала, спозаранку вставати і йти на влови. <...> ті часи минули. Тепер вони їздять у машинах, з кожними роком швидше, бо дороги стають усе кращі, а їхати доводиться все далі й далі» [10, с. 253]. І все, що зустрічає Айка Маккасліна на цих дорогах, болісно відбивається у його свідомості, торгується у його душу, перетворюючись на спогади, оповіг сумом: «машини тряслись, і кренилися на вибоях, і забрюхувалися болотом, аж кінець кінцем старому почало здаватись, що чим повільніше вони їдуть, тим швидше його пам'ять повертається в минуле, і від останнього відтинку дороги, покритого жорствою, їх відділяють уже не хвилини, а цілі роки, десятиріччя: дорога знову стала прадавньою ведмежою і оленячою стежкою, широчезні паралелограми полів, безжалісно загарбані в лісу дренажними машинами, знову стали жалюгідними клаптиками порубів, що їх сокирою, пилкою і плугом вигризують покрай пуці, з її похмурої і правічної гушчини» [10, с. 258]. Як бачимо, тонкі авторські сплетіння топографічних елементів із сюжетно-композиційними компонентами у формі ретроспективних спогадів персонажа-оповідача надають філософського звучання мотиву дороги у новелі, що сприяє розкриттю ідейного змісту твору. Поряд з тим, розливаючись по текстовій канві новели, образ дороги стає об'ємним та змістовним символом, за допомогою якого автор глибоко і психологічно вірно розкриває душевний стан персонажа,

повсякчас осмислюючи сутність різних процесів та явищ навколишнього світу.

У художній парадигмі В. Фолкнера домінує психологізм, посилена увага до внутрішньо-емоційного стану особистості, особливий інтерес до природи як основи буття. Тому із психологічною гіркотою відображає автор відступ природи під натиском хижацької капіталістичної цивілізації, використовуючи прийом градації, у розвитку мотиву дороги: «Оленячі й ведмежі стежки стали путівцями, а згодом шосе, вздовж тих шляхів виресли нові міста над річками...» [10, с. 257]. Душа й думки Айка Маккасліна обтяжені глибокою печаллю та трагедією рідної землі. І ці почуття ще більше загострюються образом «широких і рівних доріг» – символом невпинного бездушного і бездумного втручання цивілізації не лише у дику природу, а й у душу людини. Адже загибель правічного лісу у Фолкнера асоціюється із думкою про деградацію людства: віддаляючись від віковичного людина втрачає первинну свободу, заплутується у гріхах та забобонах. На доказ цього письменник вкраплює у сюжет новели епізод із чорношкірою жінкою, яка покохала нащадка білих плантаторів. Однак згідно із кодексом південців-аристократів їхні стосунки із Касом Едмондсом – приречені. Відчуття безвиходя та сум'яття, принижено-покірний душевний стан героїні автор психологічно точно передає, малюючи образ молодої жінки із немовлям на руках обабіч дороги, якою проїжджав її коханий: «...і оце коли проїздила ваша машина, я стояла на узбіччі дороги, і він мене побачив, і я вже таки була певна [10, с. 270]. Так, образ дороги у новелі виростає до міського символу межі не лише між природою та людиною, яка виснажила свій духовний потенціал, а й граничного маркера людської порядності та гідності у суспільстві закоріненому у расових упередженнях та брудних стосунках.

З позицій аналітичної психології заглиблення особистості у свою душу у пошуках нових цінностей корелює із обрядом ініціації, іншими словами посвячення шляхом випробувань. Праобразом мотиву випробувань та духовних пошуків постає архетип подорожі (дороги). За Є. Мелетинським, використання перетворених образів «перехідних обрядів» (ініціації) описує формування особистості персонажа [7, с. 68]. Подібний процес яскраво проявляється у сюжеті саме тих Фолкнерових творів, де звучить характерна для його творчості тема дорослішання героя [9, с. 54], зокрема у новелі «Два солдати». Тривалий шлях малого Грієра із Французової Балки до великого міста у пошуках старшого брата, який збентежив його душевний спокій своїм рішенням піти на війну, на сюжетному та композиційному рівнях співвіднесено із архетипним мотивом дороги-випробування персонажа. Його відчайдушна спроба подолати причину порушення його гармонійного буття втілюється через подорож, подолання перешкод, ініціацію, і в першу чергу, духовно-психологічну. Адже після зустрічі та короткої розмови із братом на зміну емоційній напрузі та душевним стенанням хлопця приходить спокій та внутрішнє переконання у правильності правильного рішення. Відтак мандри малого Грієра продиктовані

переважно його інтенцією віднайти внутрішні сакральні основи буття, діяльне морально-психологічне окістя, яке сам Фолкнер вбачав у мужності, відповідальності, людяності, милосерді... Характерно, що розвиток мотиву дороги у новелі чітко підпорядковується зміні та перебігу психологічних реалій персонажа і репрезентує універсальну діаграму становлення персонажа, проходження через індивідуацію до Самості (К. Юнг).

Інший приклад авторської варіації мотиву дороги як реалізації схеми ініціального обряду розгортається у новелі «Підпал». Де письменник занурює читача у внутрішній конфлікт десятирічного хлопця, який розривається перед вибором – безгранична відданість і любов сина до батька чи по-дитячому максималістське відчуття справедливості. На сюжетному рівні мотиви дороги у новелі співвідносяться із образом безсердечного, жорстокого і розлюченого на весь світ батька. Його онтологічна позиція – повне й запекле неприйняття морально-етичних суспільних підвалин. Що змушує його та його сім'ю постійно перекочувувати з місця на місце, не знаючи, що їх чекає за новим поворотом дороги. Для Еба Сноупса дорога перетворюється на сакральний простір, континуум його безцесного життя. У його підсвідомості концепт дороги корелює із особистісною екзистенцією і глибоко вшановується персонажем. Автор підкреслює це тим, що його «чорний недільний сюртук» був «одягнений не для суду, а в дорогу». Символічно також, що перед тим як вирушати в путь у своєму запряженому мулами фургоні, Еб Сноупс завжди вдається до своєрідного ритуалу – замишеного шмагання прутиною: «це був такий самий рух, що пізніше стане характерним для його спадкоємців-шоферів, які перед початком їзди, ніби випробовуючи машину, дають повний газ і відразу ж різко гальмують». Однак, не можна не помітити, що у розвитку мотиву дороги у новелі «Підпал», там де на нього падає тінь Сноупса-батька, прослідковується тенденція до деструктивності особистості. Тоді як для Сноупса-сина (малого Сарті) дорога – це реалізація процесу внутрішньої еволюції та прозріння, своєрідний художній еквівалент психологічного становлення. Саме з цих позицій прочитується мотив дороги наприкінці новели.

Висновки з даного дослідження. Як бачимо, архетипний мотив дороги, що відноситься до першообразів людської культури, у його авторській реалізації у новелах В. Фолкнера має певний набір концептуальних ознак, які характеризують її і як реальний фізичний об'єкт, та як суб'єкт, через який розкривається внутрішній світ людини, система її духовних цінностей та актуальні психологічні реалії. Характерно, що дорога («road») є одним із провідних мотивів у малій прозі американського письменника як з точки зору рекурентності, так і змістового наповнення, семантичної насиченості. Проте, зазначена тема залишається предметом подальшої дослідницької роботи і відкриває перспективи для більш ґрунтовного її вивчення. Як варіант у типологічних зіставленнях із модерністською новелістикою представників інших національних літератур.

Список літератури:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов [Электронный ресурс] / А.Н. Веселовский. – Режим доступа: <http://philolog.petrus.ru/filolog/lit/prilves1.pdf>.
3. Гаспаров Б.М. Литературные лейтмотивы. Очерки по русской литературе XX века / Б.М. Гаспаров. – М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1993. – 304 с.
4. Затонський Д. Фолкнер – новеліст // Червоне листя: [новели] / В. Фолкнер – К.: Дніпро, 1978. – С. 5-17.
5. Кеба А.В. Андрей Платонов и мировая литература XX века: типологические связи / А.В. Кеба. – Камянец-Подольский: Абетка-НОВА, 2001. – 320 с.
6. Кулешова О.В. Человек, время, пространство в романах Уильяма Фолкнера: Аналитический обзор / РАН. ИНИОН. Центр гуманист. науч.-информ. исслед. – М., 2007. – 96 с.
7. Мелетенский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетенский. – М.: Наука, 1976. – 408 с.
8. Миколайчук А.І. Поетика мотиву в романах В. Фолкнера кінця 1920-х – початку 1930-х років: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01.04 "Література зарубіжних країн" / А.І. Миколайчук. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
9. Муратханова О. В. Художественное своеобразие рассказов У. Фолкнера: формирование новеллистического цикла в прозе 1930-х годов: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03 / Муратханова Ольга Вячеславовна. – Саранск, 2006. – 187 с.
10. Фолкнер В. Домашне вогнище: [роман у новелах]. – К.: Молодь, 1983. – 288 с.
11. Фолкнер В. Червоне листя: [новели]. – К.: Дніпро, 1978. – 368 с.

Сытнык О.В.

Хмельницкий национальный университет

**ПСИХОПОЭТИКА АРХЕТИПНОГО МОТИВА ДОРОГИ
В МАЛОЙ ПРОЗЕ У. ФОЛКНЕРА****Аннотация**

Данная научная статья посвящена исследованию психопоэтической плоскости актуализации мотива дороги в малой прозе У. Фолкнера. Исследование показало, что в силу специфического объекта изображения в произведениях американского писателя ведущая роль отведена хромотопному мотиву дороги. Произведен герменевтический анализ и психоанализ ряда показательных в плане указанной темы новелл. Отслеживается специфика реализации индивидуально-авторских вариантов архетипного мотива дороги. Доказано, что данный мотив в малой прозе У. Фолкнера наделен рядом концептуальных признаков. Сделано заключение о том, что концепт дороги на страницах своих произведений автор презентует и как реальный физический объект, и как субъект, с помощью которого раскрывается внутренний мир человека, система его духовных ценностей, а также актуальные психологические реалии.

Ключевые слова: малая проза, новелла, мотив, дорога, архетипный, психологический, внутренний мир.

Sytnyk O.V.

Khmelnyskiy National University

**PSYCHOPOETICS OF ARCHETYPICAL MOTIVE OF ROAD
IN SHORT STORIES BY W. FAULKNER****Summary**

The research paper is dedicated to the study of the psychopoetical implementation of the motive of road in the short stories by W. Faulkner. The research shows that due to the specific object of the author's attention the leading role in his short stories is given to chronotopic motive of road. The hermeneutics analysis and psychoanalysis some of the short stories were carried out. The specific features of the motive's variants implemented by the writer were studied. As a result it was concluded that the motive of road in short stories by W. Faulkner owns the range of conceptual features which characterize it as either the object or the subject of depiction. In case of the latter it helps to reveal the inner world of the person, his/her spiritual values and the current psychological state.

Keywords: short story, motive, road, archetypal, psychological, inner world.